

Ako nás vnímali na Západe?

Katolícka cirkev vo východnej a strednej Európe v tlači z nemeckej jazykovej oblasti

Norbert Spannenberger

Po druhej svetovej vojne známa erlangská univerzita v roku 1963 za účasti západonemeckých akademikov rozbehla cyklus interdisciplinárnych prednášok pre širšie obecnstvo o spoločenských a politických otázkach. Tretí cyklus v zimnom semestri 1965 – 1966 analyzoval historický vzťah cirkvi – štát.¹ O situácii po roku 1945 profesor politológie na univerzite v Konstanci Waldemar Besson okrem iného uviedol: Po veľkom svetovom požiari Európa nemohla pokračovať tam, kde skončila, ocitla sa totiž v bipolárnom svete. Pred rokom 1945 – nielen – katolícka cirkev v obavách, že stratí svoj spoločensko-politický vplyv, sa v danej situácii radšej dohodla, resp. uzatvorila konkordát s autoritárskym režimom ako s demokratickou krajinou. Avšak práve fašistické, resp. národnosocialistické štáty poslúžili ako ponaučenie, že cirkev sa môže rozvíjať len v slobodnej spoločnosti. Moderná demokracia bola nepriateľom fašizmu i komunizmu; po likvidácii fašistických režimov sa výber zúžil len na modernú demokraciu, resp. komunizmus.²

Besson sa vo svojom výklade okrem iného odvolával na dielo zürišského teológa Arthura Richa, ktorý v práci s názvom *Vierovyznanie a politické rozhodnutie* (Glaube und politische Entscheidung) v duchu Nového zákona sformuloval tri požiadavky pre vzťah cirkvi a štátu: Cirkev sa v zásade podriadi štátu, ale len v prípade, že

- a) štát nepožaduje úplnú podriadenosť [Letzheitsanspruch], teda nie je absolutistický, resp. totalitárny;
- b) štátna moc slúži ľuďom, garantuje im spravodlivosť a život;
- c) človeka nedegraduje na prostriedok, ale robí ho súčasťou štátnej moci.

Besson zdôraznil, že cirkev sekularizáciu v zásade akceptuje, čoho dôsledkom je, že sa vzdáva vízie kresťanskej spoločnosti a samu seba nepokladá za „meradlo“ modernej spoločnosti.“³

Táto argumentácia, ktorá poslúžila ako legitimizácia kresťanskodemokratického hnutia, položila ideové základy toho, ako môže byť človek v západných demokraciách *idem civis et christianus*, avšak neposkytla návod, ako to uskutočniť v tieni sovietskeho kosáka a kladiva.⁴ V tomto prípade sa nedalo veľmi hovoriť o alternatívach, o „richi podmienkach“,

1 FUCHS, Walther Peter (ed.): *Staat und Kirche im Wandel der Jahrhunderte*. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1966. 7.

2 BESSON, Waldemar: *Die christlichen Kirchen und die moderne Demokratie*. In: Tamže., s. 201 – 217, tu 201 a 206.

3 Tamže, s. 207 – 208.

4 K historickému textovému kontextu viď: HÖSCH, Edgar: *Geschichte der Balkanländer. Von der Frühneuzeit bis zur Gegenwart*. München, 1988, s. 237 – 256.

čo zdôraznil aj Besson, keďže základným stavebným kameňom vzťahu nebola ideová a praktická stratégia cirkvi (cirkví), ale ideologické determinanty komunistického režimu. Ako sa táto konštelácia odzrkadľovala v nemeckej tlači?

Nemecko po páde Tretej ríše prežívalo svoju „nultú hodinu“, čo vplývalo na všetky oblasti života, teda aj na tlač. V brožúrach s názvom *Americké zošity pre Nemcov* Američania spustili boj za mier, za vedomie, charakter a dušu nemeckého človeka. „Tento boj je najmenej taká rozhodujúca bitka ako bitka pri Normandii,“ napísal vo svojom *Denniku* Sándor Márai v roku 1946.⁵ Nemecká tlač sa po svetovej vojne stala nielen prvoradou politickou, ale aj pedagogickou silou: jej poslaním nebolo len informovať, ale aj „vychovávať“. Pravda, táto intencia sa v politike západných mocností neuplatňovala len na nemeckom území. Opäť musím citovať Máraiho, ktorý o začiatku globálnej ofenzívy napísal: „Reader's Digest. Takýmto zošitmi chcú Anglosasi vyhrať mier. Nevieť, či sa to podarí, no ani ja nepoznám inú metódu než takú, čo do vedomia davu prepašuje vzdelanie.“⁶

Správy západonemeckej tlače sa v konečnom dôsledku ukázali ako dvojsečná zbraň; akákoľvek kritická poznámka mohla vyvolať zo strany dotknutej krajiny otrepanú námietku, ktorá by obsahovala odkaz na národnosocialistickú minulosť, ako aj jej ďalšie prežívanie „v službách nového amerického imperializmu“. Ak však informuje pasívne, schvaľuje tamojší ideologický boj a „zrádza“ budujúcu sa západnú demokraciu, s ktorej genézou je v ostrom rozpore. Táto aktuálna politická dilema súvisela aj s ideologickou, čím vznikol problém najmä pre ľavicové periodiká: podľa nich bola vojnová katastrofa výsledkom nacionalizmu, ktorého nosným pilierom v dotknutých krajinách bola katolícka cirkev.⁷ Teda prizvukovaním odvety voči cirkvám by periodikum, ktoré sa pokladá za progresívne, urobilo prijateľnejšími pozostatky konzervatívneho spoločenského systému.

Kapitoly personifikovaného cirkevného boja

Tadiaľto v spravodajstve viedla hranica medzi sarkazmom a sympatiou, čo markantne možno sledovať na príklade časopisu *Der Spiegel*, ktorý sa spočiatku javil ako najúspešnejší nemecký týždenník. Založili ho roku 1947 v anglickom okupačnom pásme s už spomínaným pedagogickým zámerom, aby objektívnymi a kritickými materiálmi slúžil mladej nemeckej demokracii a pomáhal zmiernovať zhoršujúce sa vzťahy medzi obyvateľstvom a okupačnými mocnosťami. Podľa vlastného prieskumu redakcie z roku 1948 jedno číslo čítalo spolu 7,5 osôb, teda ako multiplikátor zohrával pri formovaní názorov úctyhodnú rolu.⁸ 26. apríla 1947 prevzal správu z *L'Osservatore Romano*, podľa ktorej Vatikán „smutne konštatuje, že sa duchovnému habitu otca Tisa prejavuje málo úcty“.

Vatikánske periodikum takto komentovalo popravu bývalého slovenského predsedu vlády. *Der Spiegel* zároveň, tlmočiac istý rímsky názor, poznamenal, že o poprave Tisa písal *L'Osservatore Romano* oveľa zdržanlivejšie než o záhrebskom arcibiskupovi Alojzijovi Štepinacovi odsúdenom na doživotie, kedy sa po celom svete organizovali protestné demon-

5 MÁRAI Sándor: *A teljes napló. 1946*. Budapest, Helikon Kiadó, r. n., s. 261 – 262.

6 MÁRAI: *Napló 1946*, s. 258.

7 Pars pro toto k tejto problematike vid' zväzky štúdií: SCHULZE WESSEL, Martin (ed.): *Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im östlichen Europa*. Stuttgart, 2006.; BENDEL, Rainer (ed.): *Aufbrüche und Umbrüche. Kirche und Gesellschaft Ostmittel- und Südosteuropas zwischen den Weltkriegen (1918 – 1939)*. Köln – Weimar – Wien, 2007.

8 *Der Spiegel*, roč. 2, č. 22, 29. máj 1948, s. 16 – 17.

štrácie katolíkov.⁹ Kým Tiso nebol v tomto týždenníku veľmi predmetom diskusie, tým viac sa venoval pražskému arcibiskupovi Jozefovi Beranovi, ktorý prešiel istou metamorfózou. V novembri 1948 *Der Spiegel* detailne rozoberal cirkevnú otázku v Československu po tom, čo Beran odcestoval do Ríma, aby informoval o aktuálnej situácii. Nezabúdajme, že vo februári, resp. v marci v Albánsku popravili biskupov zo Skutaru a Alessa, spolu 27 farárov a rehoľníkov, arcibiskupa z Durazza odsúdili na dvadsať rokov nútených prác.¹⁰

Nemecký týždenník zdôrazňoval, že v 12-miliónovom Československu sú tri štvrtiny obyvateľstva rímskokatolíckeho vyznania, pričom cirkev je silná najmä na Slovensku, resp. vo východnej časti krajiny, no „ešte aj moravskí sedliaci skôr upierajú zrak na Rím než na Moskvu“, korenisto poznamenal *Der Spiegel*. Situácia však ešte nie je taká horúca ako v ostatných okolitých krajinách, lebo ľudová demokracia má len tri štvrté roka. Na rozdiel od Poľska alebo Maďarska však československá cirkev nemá primasa, dokonca ani kardinála, čo ju robí zraniteľnejšou. Beran je však čakateľom na túto hodnosť, uvažoval *Der Spiegel*, ktorý v blížiacom sa boji očakával aj takúto mravnú podporu. Beran, u ktorého neplatí *nomen est omen*, lebo je to „bojovný baran“, vskutku konflikt nevyhľadával, vysvetľovalo periodikum. Po odstúpení Beneša v pražskej Katedrále sv. Víta celebraval *Te Deum*, na ktorom sa okrem komunistického prezidenta Klementa Gottwalda zúčastnili aj ministri. Minister zdravotníctva a katolícky farár Josef Plojhar, ktorý sa podľa informácií týždenníka „rád prejedal a nadmerne pil“, však vedome rozdúchaval už existujúce rozpory. Minister informácií Václav Kopecký zasa vyhlásil: „Malo by nedozerané následky, keby sme náboženské cítenie ľudu postavili do konfliktu s jeho slovanskými emóciami. Nedo- pustíme, aby sa suverenita Vatikánu uplatňovala viac než suverenita štátu.“¹¹

Der Spiegel Berana a kardinála Mindszentyho označoval ako „bojovných cirkevných hodnostárov“, čo malo negatívny i pozitívny dopad. „Maďarský primas je drsný, bodrý človek, nemá komplikovanú povahu a hodí sa do obdobia *ecclesia militans*. Jeho vonkajší zjav zodpovedá tomu, čo doteraz povedal, napísal a urobil.“¹² U Berana sa však do popredia dostali pozitívne stránky: Týždenník zdôraznil, že ho kvôli aktívnemu odporu gestapo v roku 1942 odvieкло do koncentračného tábora v Dachau, na jeseň roku 1946 ho Beneš odmenil vojenským vyznamenaním a arcibiskupa požiadal, aby pomohol pri „získavaní“ Slovákov.¹³

Der Spiegel v jednom zo svojich júnových čísel z roku 1948 nenechal nijaké pochybnosti o tom, že doteraz ani v jednej sovietskej satelitnej krajine neprebíhal taký prudký

9 *Der Spiegel*, roč. 1, č. 17, 26. apríl 1947, Panorama.; Stepinac už 18. marca 1945 v ostrej kázni odsúdil politiku komunistov. Bezprostredne pred koncom vojny, resp. po nej bolo v dôsledku „spontánneho“ násilia zabitých okolo 500 katolíckych farárov. Keďže odmietol výzvu Tita vyhlásiť od Ríma nezávislú „národnú cirkev“, po agrárnej reforme zasiahli cirkev hlboké ekonomické straty. Vysoký cirkevný hodnosťár akceptoval otvorenú konfrontáciu, na čo Tito odpovedal vykonštruovaným procesom. Podľa oficiálnej obžaloby záhrebský arcibiskup kolaboroval s ustašovským režimom. V roku 1946 ho odsúdili na šesťnásť rokov nútených prác, rozsudok bol v roku 1951 zmiernený na domáce väzenie. Stepinac zomrel v Krašiči pri Karlovaci 10. februára 1960. Porov.: STEINDORFF, Ludwig: *Kroatien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Regensburg, 2001, s. 194 – 195.

10 *Der Spiegel*, roč. 2, č. 30, 14. júl 1948, s. 9 – 10. Albánsky komunistický teror bol voči katolíckej cirkvi mimoriadne nelútostný, spomedzi všetkých socialistických režimov bol na poprednom mieste. Porov.: HÖSCH: *Balkanländer*, 255. – Z pôvodných 187 katolíckych farárov vykonávalo v roku 1955 pastoračnú činnosť už len štrnásť duchovných. BART, Peter: *Albanien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Regensburg, 1995, s. 243.

11 *Der Spiegel*, roč. 2, č. 48, 27. november 1948, s. 12.

12 *Der Spiegel*, roč. 2, č. 24, 12. jún 1948, s. 9.

13 *Der Spiegel*, roč. 3, č. 26, 23. jún 1949, s. 14.

proticirkevný zápas ako v Maďarsku. Obežník ostrihomského arcibiskupa Józsefa Mindszentyho, ktorým reagoval na poštátnenie cirkevných škôl, ako aj jeho poturičný obežník, v ktorom exkomunikoval tých, čo pri poštátnení asistovali, označil vtedy ešte hannoverský týždenník za „zriedkavý hlas v ľudovodemokratických krajinách“. Keďže protestantské cirkvi už pred novým kurzom sklonili hlavu, Mindszenty zostal „jediná skala, ktorá zahatala cestu do ľudovodemokratického prístavu“. A to až do tej miery, že kým ostatní cirkevní hodnostári zaslali prezidentovi republiky novoročné blahoželania, prímasy sa ani na tejto akcii nezúčastnili. Maďarskí komunisti sa ešte neodhodlali na otvorenú konfrontáciu s „dôstojným cirkevným hodnostárom“, čo týždenník v neposlednom rade zdôvodňoval tým, že Vatikán maďarského prímasy nesporne podporuje – rovnako ako Berana.¹⁴

No už o mesiac to neplatilo. Začiatkom júla Mindszenty s poukazom na to, že „Regnum Marianum spravujú pohani“, zakázal v kostoloch vyzváňať, čo sa od roku 1456 stalo po prvý raz. Podľa informácií týždenníka minister kultu Gyula Ortutay poštátnením škôl ukončil „druhú etapu maďarskej náboženskej vojny“.¹⁵ Zostrené vzťahy medzi cirkvou a štátom nekonštatoval len tento týždenník. Najvplyvnejší švajčiarsky denník *Neue Zürcher Zeitung* takisto na osobnom príklade Mindszentyho načrtol konfrontáciu, ktorá sa dostala do slepej uličky. Denník 22. novembra 1948 podrobne informoval o pastierskom liste prímasy, v ktorom si ako následník Krista vybral „sväté hrdinstvo“ a odpustil všetkým, čo proti nemu „nie z vlastnej dobrej vôle“ svedčili.¹⁶ O týždeň neskôr denník informoval aj o tom, že csanádske biskup Endre Hamvas zakázal v kostoloch, ktoré patrili pod jeho pôsobnosť, čítať všetky Mindszentyho pastierske listy a vyjadril nádej, že katolícka cirkev „bude spolu s pracujúcimi masami plniť svoju povinnosť“.¹⁷

Na základe informácií spravodajskej agentúry *United Press* sa švajčiarsky denník domnieval, že Vatikán urobil potrebné kroky a pripravuje sa na rokovania s budapešťanskou vládou. 30. decembra Rím v komuniké pohrozil exkomunikáciou všetkým, ktorí maďarskému prímasovi bránia vykonávať jeho cirkevný úrad. To však vôbec nepomohlo: tajomníkovi prímasy sa ešte podarilo utiecť do Viedne, no cirkevného hodnostára, ktorý podľa slov tajomníka nebol ochotný odísť, zadržali.¹⁸

Rovnako ako všetky veľké nemecké písané denníky, aj švajčiarsky denník informoval o Rákosiho prejave pred *Ústredným výborom*. Rákosi vo svojom vystúpení vyhlásil, že ak sa medzi cirkvou a štátom nezrodí dohoda, „štátna moc“ diskusiu ukončí a pohrozil všetkým „agentom, zradcom, pašerákom a fašistom“, ktorí svoju nepriateľskú činnosť vyvíjajú v reverende kardinálov a farárov.¹⁹ Každému bolo jasné, že táto zastretá hrozba bola určená prímasovi, preto ani jeho zadržanie nevyvolalo nijaké väčšie prekvapenie. Kolínsky arcibiskup kardinál Josef Frings v mene nemeckých katolíkov proti Mindszentyho zatknutiu protestoval, pričom, ako zdôraznil *Neue Zürcher Zeitung*, mainzský biskup uviedol, že prímasy so zaistením už dávno počítal.²⁰

14 *Der Spiegel*, roč. 2, č. 24, 12. jún 1948, s. 9.

15 *Der Spiegel*, roč. 2, č. 30, 14. júl 1948, s. 10.

16 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 2457, 22. november 1948, Die Verfolgung der Katholiken in Ungarn.

17 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 2518, 29. november 1948, Spaltung in der katholischen Kirche.

18 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 2723, 19. december 1948, Der Konflikt zwischen Kirche und Staat in Ungarn. Der Vatikan als Vermittler?; *Neue Zürcher Zeitung*, č. 2810, 31. december 1948, Bannspruch gegen die Verfolger Mindszenty's. Flucht des Sekretär des Kardinals. – Spravodajca denníka sa mýlil: Mindszentyho tajomníkovi Andrásovi Zakaroví sa nepodarilo emigrovať, zadržali ho už 19. novembra 1948, kým prímasy zatkli 26. decembra.

19 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 2518, 29. november 1948, Drohungen Rakosis gegen die Kirche in Ungarn.

20 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 2810, 31. december 1948, Kardinal Josef Frings protestiert.

Súd s maďarským prímasom *Der Spiegel* prirovnal k moskovským procesom v rokoch 1936 – 1938 a zdôraznil, že ešte nikdy v histórii nestál pred súdom úradujúci kardinál. Miestnosť č. 27 Ludového súdu v Budapešti je „štýlovou kulisou zúčtovania, ktoré rozrušilo svet“, napísal týždenník; pred vyše 25 rokmi stál pred súdom na ulici Markó „malý Stalin“, teda Mátyás Rákosi. Podľa týždenníka chceli rákosiovci s prímasom naložiť rovnako ako Tito so Stepinacom: záhrebský arcibiskup sa – po odsúdení na dlhoročné väzenie – bez stopy stratil v prepadlisku histórie. „Kauza Mindszenty už dávno nie je cirkevný alebo náboženský problém, ale humánný,“ zdôraznil *Der Spiegel*. Keď Pius XII. šesť dní po vynesení rozsudku zvolal tajné a mimoriadne kolégium kardinálov, „začala sa ďalšia kapitola svetového boja cirkvi a komunizmu“, prorokoval *Der Spiegel*.²¹

Mindszentyho kauza sa v nemecky písanej tlači stala medzinárodným meradlom a jej význam evidentne prenikol do európskeho vedomia, keď *Der Spiegel* článok z júna 1949 o československom proticirkevnom boji začal slovami, že medzi múrmi strahovského kláštora panovala „mindszentyovská atmosféra“, keď arcibiskup Beran, podobne ako jeho maďarský kolega, pred svojimi veriacimi vyhlásil, že „možno onedlho budete v rozhlase počuť, že som sa priznal. Už teraz však pred Bohom a národom vyhlasujem, že nikdy nepodpíšem nijakú dohodu, ktorá by porušila práva cirkvi a biskupov“. Boj sa takto začal podobat' na maďarský: štát už inicioval „antikapitalistickú Katolícku akciu“ (jej členov arcibiskup Beran exkomunikoval) a zadržal troch spolupracovníkov arcibiskupa. Podľa informácií týždenníka *Der Spiegel* sa československá ofenzíva odohrávala na základe scenára zo zasadnutia *Kominformu* 11. – 12. februára 1949 v Karlových Varoch, na ktorom sa zúčastnili aj Wyszyński, Thorez a Togliatti. Podľa scenára sa prvá kapitola boja proti cirkvi skončila, jeho súčasťou bola kauza Mindszenty, prenasledovanie bulharských protestantov a stupňovanie boja proti československej, resp. poľskej cirkvi. *Kominform* však s obavami konštatoval, že východoeurópske národy napriek všetkým odvetným opatreniam lipnú na svojom náboženstve. Podľa maďarského vzoru bolo treba aj československú cirkev zbaviť jej najvyššieho predstaviteľa. *Kominform* zároveň navrhoval založiť „východnú (národnú) cirkev“ nezávislú od Vatikánu, ktorej sídlom mala byť Varšava. Keďže v Poľsku ešte stále prežívala silná cirkevná hierarchia a nenašiel sa vhodný kandidát na „nového pápeža“, rozhodli sa pre Prahu, kde sa dalo budovať na husitských tradíciách; našiel sa aj kandidát: už spomínaný Josef Plojhar.²²

Od 1. januára 1949 výmenou za sľub štátu dostávali aj československí farári štátny žold. Ako sa domnieval *Der Spiegel*, vláda tým začala veľkú likvidáciu cirkvi, a na príklade slovenskej cirkvi prezentoval, akými prostriedkami sa Praha snaží demoralizovať klérus. Na fary vysielal ako kuchárky spoľahlivé súdružky, ktoré mali vyvolať škandál. *Rudé Právo* v úvodníku informovalo, že „90-ročný chlipný farár znásilnil nevinnú kuchárku“. Dáma pochádzala z nedávno rozpusteného nevestinca, čo, pravda, denník nenapísal, zdôraznil *Der Spiegel*. Bratislava dostala ultimátum, o každom farárovi sa mal vyplniť sedemstranový dotazník: o čom káže, s kým udržiava kontakty, aké noviny číta, či si dopisuje so zahraničím, či cestuje a s kým sa stretáva. *Rudé Právo* „anjelským jazykom“ chválilo Katolícku akciu, ktorá však na Slovensku narazila na odpor, preto „na tvrdošijných katolíkov“ privolávalo „čerta a mor“. Keďže tento pokus bol neúspešný, redakciu katolíckych novín obsadil stranický oddiel, ktorý noviny vydával. Darmo sa však pokúsili získať pre vec nejakého katolíckeho novinára, dokonca ani spomedzi uväznených nikto nebol ochotný podieľať sa

21 *Der Spiegel*, roč. 3, č. 7, 12. február 1949, s. 10 – 11.

22 *Der Spiegel*, roč. 3, č. 7, 23. jún 1949, s. 14 – 16.

na pochybnej akcii výmenou za to, že získa slobodu. „Centrom boja je Slovensko, tam je aj centrum odboja,“ konštatoval *Der Spiegel*. V Čadci bol vyhlásený výnimočný stav, v Baťovanoch veriaci pretrhli policajný kordón, aby sa mohli zúčastniť na pobožnosti v kostole. V Kamenici chceli svätú omšu narušiť policajti, no veriaci im v tom zabránili. Potom chceli voči nim nasadiť vojsko, ktoré sa však postavilo na stranu ľudu a istý policajný poručík vraj vyhlásil, že Slováci nikdy nestrieľajú na veriacich.²³

Rozbitie cirkevnej „druhej línie“

Tento zdanlivo heroický odpor však vo veľkom scenári režimu zohral len epizódnu úlohu. *Neue Zürcher Zeitung* sa 11. apríla 1950 v rozsiahlom článku venoval situácii cirkvi v Československu, dôvodom však nebola agentúrna správa, ale proces proti desiatim prominentným cirkevným hodnostárom. Autor článku, ktorý zostal v anonymite, začal svoju analýzu sarkastickým tónom, keď uviedol, že typickou črtou gottwaldovského režimu je, že „sa pred veľkými sviatkami zatvárajú brány väzenia a do prachu padajú hlavy“. Tesne pred Veľkou nocou dostali redemptoristický mních Ján Mastiliak, rektor Teologického ústavu v Oboršti provinciál rádu jezuitov František Šilhan, premonštrátski opáti Augustín Machalka a Bohumil Vít Tajovský, dominikán Sylvester Brait, františkán Josef Urban, jezuiti Adolf Kajpr a František Mikulášek, redemptoristický rehoľník Jan Blesik a premonštrát Stanislav Barták trest straty slobody od deväť rokov až po doživotie. Ako zdôraznil *Neue Zürcher Zeitung*, cynizmus tohto procesu je bezpríkladný, lebo žalobcovia sa ani len nesnažili nájsť vierohodné dôkazy. Nebolo to potrebné aj preto, poznamenal autor článku, lebo od počiatku bola daná nielen vina, ale aj trest obvinených. Body obžaloby boli dávno známe: špionáž, národnosocialistické organizovanie sa, schovávanie národných pokladov, resp. nelegálna držba zbrane a príprava revolučného povstania. Autor usúdil, že práve toto monotónne opakovanie obžaloby zapríčinilo pokles záujmu západnej verejnosti o cirkevnú otázku v strednej a východnej Európe.

V tomto prípade však československé súdnictvo prekonalo aj samo seba, keď konštatovalo, že každá rehoľa plnila špeciálnu úlohu. Úlohou premonštrátov bolo podľa nich zorganizovať pád moci, vo svojich kláštoroch ukrývali zbrane (v istom konkrétnom prípade pod spovednicou!), jezuiti a redemptoristi boli špióni a získavali mládež do služieb zahraničnej reakcie, kým františkáni organizovali sabotáže s cieľom zastaviť budovanie socializmu. Súd vyhlásil, že Vatikán „je sám osebe centrom špiónov“, jeho agenti počas nemeckej okupácie kolabovali s gestapom. No na čo sú vlastne dobré tieto „zvrhlé procesy?“ pýtal sa autor článku. Ich cieľom bolo v prvom rade zastrašiť spoločnosť, hlavne duchovných; práve oni ako jediní reprezentanti verejného života slobodne rečnili pred väčším davom bez direktív od straníckej centrály. V druhom rade boli namierené proti rehoľným inštitúciám, čím sa na rad dostalo rozvrátenie cirkevných inštitúcií.

Tento zámer zrejme potvrdzuje aj vysoká podpora ortodoxnej cirkvi. Okrem pražského biskupov vymenovali aj v Olomouci a Prešove s tým, že priamo podliehali moskovskému patriarchátu. Horlivo pri tom asistovala aj tzv. *československá cirkev*; biskup Novák bol podľa všetkého už dávno členom komunistickej strany. Moskovský patriarcha medzitým navrhol vytvoriť autokefálnu ortodoxnú cirkev, čo katolícke kruhy interpretovali tak, že by jej súčasťou *in corpore* bola aj *československá cirkev*, čím by vznikla režimu blízka cir-

23 *Der Spiegel*, roč. 3, č. 42, 13. október 1949, s. 14 – 16.

kevná organizácia. Všetko viedlo k tomu, že vznikol „prechodný stav“, ktorého rozuzlenie vyvoláva obavy, ako zdôraznil *Neue Zürcher Zeitung*.²⁴

Maďarsko bolo v porovnaní s týmto prechodným stavom o krok vpred. *Neue Zürcher Zeitung* nebral ako hotovú vec správu vydanú katolíckou agentúrou. Podľa nej József Grósz podpísal vyhlásenie, ktorým sa cirkev zaviazala zdržať sa akejkoľvek politickej činnosti. Režim na výmenu prisľúbil osem škôl, ktoré môže prevádzkovať cirkev. Podľa informácií periodika vedenie katolíckej cirkvi odmietlo vyhlásenie o lojalite, ktoré od neho požadovala vláda. Vatikán tieto udalosti nekomentoval a oficiálne o tejto dohode nevedel, čo neznelo veľmi dôveryhodne, denník však zdôraznil aj to, že maďarskí biskupi nemôžu udržiavať kontakty so Svätou stolicou, teda nemajú ani možnosť svoje stanovisko zdôvodniť.²⁵

Denník v komentári zdôraznil, že táto dohoda nikoho neprekvapila; už krátko po Mindszentyho uväznení začala so štátnou mocou rokovať skupina hodnostárov, okrem iných aj egerský arcibiskup Gyula Czapik a kalocský arcibiskup József Grósz. Svätá stolica rokovanie nepodporila, lebo komunistom nedôverovala. Dohoda podpísaná 14. apríla 1950 medzi poľskou vládou a biskupskou konferenciou maďarských cirkevných hodnostárov presvedčila, že Svätá stolica ponechala cirkvi v Poľsku väčší manévrovací priestor než v Maďarsku.²⁶ Poľský príklad bol pre maďarských biskupov precedensom, a začali rokovať s maďarskou vládou. Poľský príklad však vonkoncom nebol nasledovaniahodný; už v júni sa opäť začali proticirkevné útoky a vždy, keď cirkev odmietla plniť vôľu režimu, vyhrážal sa jej úplnou likvidáciou. Štátna moc paralelne pokračovala aj v politike rozdelenia kléru. Ako uviedol *Neue Zürcher Zeitung*, z tohto dôvodu Svätá stolica odmietala akékoľvek rokovania s komunistickými krajinami. Podobné skúsenosti mali vatikánske kruhy aj v Maďarsku, kde v júni uväznili dvetisíc rehoľníkov a rehoľníčok, z kláštorov v Jászberényi a Kunszentmiklósi sa stali „koncentračné tábory“. Vláda napokon dosiahla, čo chcela, no odhalila svoje karty a otvorene ukázala svoje zlé úmysly, ukončil svoju rozsiahlu analýzu denník.²⁷

Koncom roku 1950 sa v štyroch katolíckych krajinách v boji štátu s cirkvou uplatňovali už tri rôzne stratégie, sumarizoval *Der Spiegel*. Chorvátsko odvtedy, čo Tito odstránením Stepinaca ochromil tamojšiu katolícku cirkev, už nebolo témou. Najtvrdší kurz reprezentoval Mindszenty, ktorý nebol ochotný akceptovať nijakú dohodu a „vedome sa pripravoval na rolu martyra“, lebo „rátal s tým, že Vatikán nielenže za ním stojí, ale zmobilizuje aj svetový katolicizmus“. Hoci arcibiskup Grósz podpísal dohodu, ktorou podporil pozemkovú reformu a päťročný plán, maďarská vláda sa cirkvi neodvďačila takými výsadami ako poľská. Strednú cestu reprezentovala poľská cirkev, ktorá hľadala *modus vivendi* so štátom; síce na nátlak štátu, no podarilo sa jej dosiahnuť dohodu. A napokon princíp, že katolicizmus a marxizmus sa dajú navzájom zladit', reprezentoval už spomínaný Josef Plojhar, ktorého arcibiskup Beran darmo odvolal z úradu; Plojhar naďalej hlásal, že „socializmus umožňuje skutočnú realizáciu kresťanstva, lebo za ním konečne stojí svetská moc“. Podľa *Der Spiegel* Vatikán výhradne podporoval len Mindszentyho kurz, čo dokazuje aj dekrét pápeža Pia XII. z 13. júla 1950, ktorý vyšiel v *Acta Apostolicae*

24 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 1750, 11. apríl 1950, Terrorprozesse als Mittel der Prager Kirchenpolitik.

25 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 1804, 31. august 1950, Abkommen Kirche und Staat in Ungarn.

26 Na to však bolo potrebné aj zblížovanie Władysława Gomułku, ktorý vzhľadom na poľských roľníkov v roku 1947 hľadal možnosti vyrovnania s cirkvou. Kvôli ďalším krokom Moskvy však malo zblížovanie len charakter intermezza, lebo už v roku 1948 ustúpil. Porov.: SCHULZE, Hagen: *Staat und Nation in der europäischen Geschichte*. München, 2004, s. 323.

27 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 1822, 3. september 1950, Das Abkommen zwischen Kirche und Staat in Ungarn.

Sedis. Pápež v ňom pohrozil exkomunikovaním tým katolíkom, ktorí nasledujú alebo šíria učenie komunizmu.²⁸

Kým v spravodajstve hamburského týždenníka bola citeľná veľká dávka neskrývanej škodoradosti, zürichský týždenník už konštatoval apokalyptický koniec a vo svetle ďalších pražských novembrových cirkevných procesov, kde „sa priznania získavali podľa zvyku ľudovej demokracie“, si položil otázku, či nejde o predohru likvidácie kléru.²⁹ Faktom je, že aj československý klérus sa zlomil a Beranov pád v roku 1953 vnímal Vatikán ako osobný neúspech; ako pozitívny príklad uviedol Chorváta Stepinaca. Tým, že Berana odmietol vymenovať za kardinála, Vatikán prejavil vlastnú bezmocnosť. Podľa informácií nemeckej tlače Svätá stolica uvažovala o reformách v prípade, ak sa pápež „dostane do hrsti nepriateľa“ a „neunikne Mindszentyho osudu“.³⁰

V tieni vyrovnania

Tempora mutantur – a bolo to cítiť aj v spravodajstve. Odpor cirkvi, teda to, čo z neho zostalo, sa v jednotlivých tlačových správach objavoval skôr ako rušivý faktor. Namiesto ocenenia heroických obetí čoraz častejšie zaznievala kritika „chybnej“, teda nekompromisnej politiky cirkvi, a tak sa cirkev, resp. jej reprezentanti ocitli v role provokatéra. V súvislosti s udalosťami v roku 1956 Mindszenty už pre týždenník *Der Spiegel* stelesňoval neústupčivého cirkevného hodnostára, ktorý nedokáže zahrať úlohu veľkého zmierovacieho politického génia.³¹ 14. novembra 1956 týždenník interpretoval maďarskú revolúciu tak, že prímás požiadavkou okamžitého vstupu kresťanskej strany do vlády vyvíjal na ministerského predsedu taký silný tlak, že Imre Nagy stratil kontrolu nad situáciou. Týždenník špekuloval aj o tom, či sobotňajší rozhlasový prejav prímasa (3. novembra 1956) nebol tou poslednou kvapkou, ktorá podnietila sovietske vedenie na intervenciu. Na základe analýz bije do očí rozdelenie úloh: popri umiernenom Imre Nagyovi a jeho spolupracovníkoch nezmieriteľný Mindszenty stupňoval radikálne nálady, čo spôsobilo katastrofu. Z analýzy týždenníka *Der Spiegel*, pravda, vytŕčalo čertovo kopýtko, keďže najvplyvnejší liberálno-konzervatívny denník *Frankfurter Allgemeine Zeitung* informoval o tom, že rovnaký obraz sa snažil svetu vnútiť aj Kádár, keď ako hlavu a spiritus rectora kontrarevolúcie označil Mindszentyho.³²

Frankfurter Allgemeine Zeitung i hamburský týždenník *Die Zeit*, teda popredné nemecké periodiká, predstavovali prímasa svojim čitateľom ako absolútnu autoritu, hoci *Die Zeit* Mindszentyho porovnával s Poliakom Wyszyńskim, ktorý loď svojej cirkvi kormidloval „múdrejšie“. No zdôraznil aj to, že prímasove činy zohrali len druhoradú úlohu, veď „o veľkej hre sa rozhoduje na vyššej úrovni“.³³ Podľa *Frankfurter Allgemeine Zeitung* bol prímás ochotný obsadiť ministerský post vo vláde Imre Nagya a prv, než utiekol na americké veľvyslanectvo, predal „svoj príbeh utrpenia“ istému americkému časopisu za

28 *Der Spiegel*, roč. 4, č. 41, 11. október 1950, s. 16 – 17.

29 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 2589, 30. november 1950, Der Kirchenprozeß in Prag. Vorspiel zur Liquidation des Klerus?

30 *Der Spiegel*, roč. 7, č. 4, 21. január 1953, s. 20 – 22.

31 *Der Spiegel*, roč. 10, č. 45, 7. november 1956, s. 43 – 36.

32 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 12. november 1956, 265, 1.

33 *Die Zeit*, 22. marec 1974, 2; 1. marec 1956. Béla Fábrián napísal hodnotiaci článok o Mindszentyho úlohe, v ktorom „húževnatého kardinála“ označil za „žiarivý symbol nezlomnosti“.

25-tisíc dolárov, čo v tom čase predstavovalo 1 milión päťdesiat tisíc nemeckých mariek.³⁴ Nezávisle od toho nemecká tlač vykresľovala prímasa v zásade v pozitívnych farbách a aj na jeho ďalšej životnej ceste ho sprevádzala so zdržanlivými sympatiami.

Nemeckí čitatelia sa však čoraz menej dokázali orientovať v menách nových cirkevných predstaviteľov a namiesto hrdinov sa do popredia dostala cirkev ako inštitúcia. Povojnví cirkevní hodnostári sa stali legendárnymi ikonami, no ich zaujímavosť pre spravodajstvo vyprchala. *Pax sovietica* síce prinútila cirkev klesnúť do kolien, no skutočné víťazstvo nezozhala. „Vo všeobecnosti možno konštatovať, že dnes vo všetkých krajinách prežíva labilný kompromis medzi dvoma unavenými stranami. Štát sa snaží zo svojho hľadiska škodlivo nezasahovať do náboženskej sféry, no ako barometer politickej klímy pozorne sleduje rozvoj, resp. ochabovanie náboženskej aktivity. Cirkev sa zasa snaží uchrániť mravnú integritu svojich veriacich: zároveň sa však vyhýba zbytočným masovým akciám, ktoré by boli pre komunistickú stranu len zámienkou na to, aby davu potlačila,“ konštatoval Jonescu v roku 1967.³⁵

Po smrti Pia XII. v roku 1958, ktorý konzekventne odmietal „koexistenciu zrodenú v klamstve“, aj vo východnej politike cirkvi sa otvorila nová kapitola, ako uviedol hamburský liberálny týždenník *Die Zeit*. Ukrajinský kardinál Slipij síce ešte stále vyžadoval princíp *fiat justitia – pereat mundus* alebo „spravodlivosť, aj ak s ňou zanikne svet“, no *Die Zeit* trefne napísal, že Pavol VI. už sleduje kurz „zachrániť, čo sa zachrániť dá“ a loď cirkvi dovedol na nové vody. V tomto duchu je aj za železnou oponou prioritou praktická pastoračná činnosť a výučba náboženstva, nie dokazovanie vlastnej pravdy. Táto cesta však viedla iba cez Moskvu, ktorá v tomto duchu inštruje aj svoje satelity. Ako napísal *Die Zeit* v roku 1974, hoci je výsledok východnej politiky Vatikánu veľmi skromný, východoeurópsky katolicizmus sa z úplnej izolácie vymanol. „Čas exkomunikácií sa skončil. Na mieste pôsobí všetko inak a rozdielne,“ konštatoval hamburský týždenník.³⁶

Keby aj tento článok tvrdil čosi iné, materiály v nemeckých periodikách nikoho nenechávali na pochybách, že vôbec nejde o spoločensko-politickú emancipáciu cirkvi. Práve osobnosť prímasa Mindszentyho a emigrácia Josefa Berana znova a znova poskytovali príležitosť venovať sa tomuto problému. Ved' prímás otvorene kritizoval nielen „pružný kurz“ Svätej stolice, ale aj maďarsko-vatikánsku dohodu z roku 1964, ktorá mala modelovú hodnotu.³⁷ *Neue Zürcher Zeitung* označil snahu *L'Osservatore Romano* zastrieť skutočný dôvod Mindszentyho zosadenia za prefikanú, keďže Mindszenty bol vskutku najprominentnejšou obeťou novej východnej politiky. Denník označil odpor maďarského kardinála za pochopiteľný: opustil svoj domov, aby život zasvätil už len „modlitbe a pokániu“. Pravdepodobne nebol náhodný ani termín, lebo pápež chcel svoju politickú „apertúru“ demonštrovať pred biskupskou synodou, ktorá sa začala koncom septembra 1971.³⁸

Svätá stolica darmo obetovala prímasa, situáciu katolíckej cirkvi v Maďarsku to v ničom nezmenilo, konštatoval *Neue Zürcher Zeitung* o tri roky neskôr, keď z trinástich biskupských stolcov osem zostávalo neobsadených. Za dôvod tohto „výnimočného stavu“ periodikum považovalo zmluvu z roku 1964, ktorá určovala, že na vymenovanie biskupov je potrebný súhlas maďarskej strany, a maďarská vláda svoje právo veta s radosťou

34 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8. november 1956, 257, 1.; 13. november 1956, 266.

35 JONESCU, Ghita: *Die Zukunft des Kommunismus in Osteuropa*. Mit einem Nachwort des Autors zur deutschen Ausgabe. Berlin – Frankfurt/Main – Wien, Ullstein Verlag, 1969, s. 160.

36 *Die Zeit*, 22. marec 1974, s. 3 – 4.

37 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 453, 29. september 1971, Kardinal Mindszenty's Ausreise aus Ungarn.

38 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 454, 30. september 1971, Spannungen vor der Bischofssynode in Rom.

využívala. Ďalším problémom bolo starnutie kléru, zdôrazňoval denník, pričom vláda všemožne bránila tomu, aby dorast bol adekvátny: okrem iného od roku 1950 ani raz nezvýšili platy duchovných a vedome sa snažili o ich spoločenskú izoláciu. Osem katolíckych stredných škôl švajčiarsky denník označil za „cirkevno-politické alibi“ Maďarska, keďže tieto inštitúcie s 2 500 žiakmi pracujú „v neškodnom“ rámci, ktorý sa už ďalej nedá rozšíriť. Vláda nebude ochotná udeliť ďalšie koncesie ani napriek doterajším „nadbiehaniam“ Vatikánu.³⁹

Nečudo, že maďarský režim reagoval na publikovanie Mindszentyho pamätí „podráždene“ (1974). Vyhlásenie štátneho tajomníka Imre Miklósa, že prímás je „nepriateľom cirkvi a pápeža“ a jeho zosadenie „schvaľovala aj pokroková a triezvo uvažujúca cirkevná verejná mienka“, označil *Neue Zürcher Zeitung* „pre jeho pokrytectvo za nevkusné“.⁴⁰ To však nenarušilo harmóniu, charakteristickú pre maďarskú tlač. Kým sa totiž poľská vláda pokúšala zneužiť Vatikán proti biskupom, maďarská tlač pápeža Pavla VI., odkedy z Maďarska odstránil Mindszentyho, vnímala vyslovene dobromyseľne. A kým poľská cirkevná elita opäť ostro vyžadovala slobodu náboženskej výchovy, arcibiskup Ijjas v rozhovore pre Rádio Vatikán označil vzťah cirkvi a štátu za vyslovene „dobrý“, napísal vplyvný švajčiarsky denník koncom roka 1974.⁴¹ Podľa súčasných výsledkov výskumu nikde nebola reštrikčná politika voči cirkvi taká výrazná ako v Maďarsku.⁴²

Ghita Ionescu, ktorý mal rumunský pôvod, v roku 1967 v Londýne vydal súborné dielo s názvom *The Politics of the European Communist States*. V otázke vzťahu cirkiev – štát rozhodne robil rozdiel medzi krajinami s rímskokatolíckou a ortodoxno-pravoslávnu väčšinou, a to z týchto dôvodov:

- 1) Zo vzťahu ortodoxnej cirkvi k štátu vyplýva, že vždy akceptovala autoritu štátu; keďže nejde o inštitúciu sekularizovanú v západnom zmysle, jej duchovných vymenúva a platí štát, čo je v ostrom protiklade s rímskokatolíckym sebaurčením a tradíciou.
- 2) Rímskokatolícka cirkev má ultramontánne centrum v Ríme a jeho vplyv je zrejmy. Z dôvodu tejto konštelácie bol práve v krajinách s katolíckou väčšinou odpor neporovnateľne väčší – autor menovite vyzdvihol Poľsko a Maďarsko.⁴³

Genézu konfliktu popísal nasledovne: Komunistická strana stála v každej krajine pred vážnou dilemou: ak dlhodobo uvoľní náboženstvo, tak dlhodobo bude musieť v spoločnosti počítať s rozsiahlym „sektorom“, založenom na inom svetonázore. Komunistická spoločnosť je však vo svojej ideálnej forme homogénna. Preto je cirkevná otázka od prevzatia moci komunistami vo východnej Európe v podstate „hra na mačku a myš“ s rôznymi variáciami konfliktov, kompromisov a pokusov o rafinované triky na oboch stranách, avšak základná dilema zostáva nevyriešená. Tento gordický uzol nedokázali satelitné štáty Moskvy v strednej a východnej Európe rozťať až do pádu režimu.

39 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 102, 2. marec 1974, Der Notstand der katholischen Kirche in Ungarn.

40 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 458, 7. október 1974, Nervöse Reaktionen in Ungarn.

41 *Neue Zürcher Zeitung*, č. 520, 18. december 1974, Ungarische Lobesworte für den Papst.

42 Porov.: KRUSCHE, Günter: Nachwort. In: *Die ungarischen Kirchen*. Ihre jüngste Geschichte und aktuelle Probleme. Bez udania miesta a roka. (= Schriftenreihe des Instituts für vergleichende Staat-Kirche-Forschung, Heft 17), s. 99.

43 JONESCU, Ghita: Die Zukunft des Kommunismus in Osteuropa. Mit einem Nachwort des Autors zur deutschen Ausgabe. Berlin – Frankfurt/Main – Wien, Ullstein Verlag, 1969, s. 158 – 159.